

Fra Ryslinge valgmenigheds første dage.

Ved *Povl Hansen.*

Efterfølgende skildring er nærmest at betragte som en fortsættelse af mit stykke i „Svendborg amt“ 1911: „Et stykke dansk ungdomsliv o. s. v.“ *)

Hvad jeg her fremlægger, hviler så godt som udelukkende på mundtlig overlevering. Det er de minder, som min morbroder *gmd. Hans Hansen i Sødinge* endnu på sine ældgamle dage levede og åndede i, og som jeg — efter flere gange gentaget ønske — omsider et par år før hans sidste sygdom fik ham til at fortælle i sammenhæng for mig således, at jeg kunde skrive dem ned.

Jeg har kun omflyttet lidt hist og her på enkelthederne for at skaffe bedre oversigt over stoffet; men dette kan næppe fortjæne karakter af en bearbejdelse. For de fleste afsnits vedkommende er det hele kun en ligefrem gengivelse af fortællerens mundtlige beretning.

I det efterfølgende betegner jeg fortælleren ved hans fornavn Hans.

*) Ved en mere pudsig end betydningsfuld omstændighed udkom stykket uden forfatternavn.

Birkedals afskedigelse.

En søndag sidst i septbr. 1865 var Hans som sædvanlig i Ryslinge kirke. Birkedal var på den tid i København som medlem af rigsrådets folketing, og pastor Storm, der var Birkedals kapellan under dennes fraværelse i tinget, holdt gudstjeneste.

Efter prædiken — eller måske var det efter Gudstjenestens slutning — meddeltes det menigheden, at dens præst var af regeringen kort og godt afskediget, uden at der for resten var givet grunde for, hvad der havde bevæget regeringen til at fare så hensynsløst frem mod både præst og menighed.

Det vilde have været vanskeligt at afgøre, hvad der i dette øjeblik var den stærkeste følelse hos menigheden, om det var forfærdelse, harme eller sorg; måske det var en uopløselig blanding af alle disse tre følelser tilsammen; men det var under en ubeskrivelig forvirring, man den dag skiltes uden for kirken og gik hver til sit.

Hvad nu?

Flere møder blev nu holdt om sagen; det første i Ryslinge skole. Efter en del forhandling frem og tilbage udtalte friskolelærer Knud Rasmussen af Sødinge: »Lad os bede regeringen om at få Birkedal indsat igen; men bliver dette ikke bevilliget, lad os så være enige om at beholde ham alligevel«. Disse ord af den stilfærdige mand blev »slag i sagen«, skønt flere af Ryslinge sognefolk både mente og også udtalte, at den sidste del af udtalelsen vilde de ikke i øjeblikket tiltræde. Det er jo muligt, at sognebåndsløserne havde en nok så stærk følelse af, at det, der var sket i Ryslinge, det var begyndelsen til at danne

en levende menighed uanset sognegrænse eller andet deslige.

Imidlertid fortsattes med møder; og nogen tid senere blev det bestemt, at et sådant — udelukkende for sognebåndsløserne skulde afholdes hos gmd. Jens Jensen i Trunderup. Da folk her var samlet, stod Jens Jensen op og bød velkommen, ligesom han også udtalte sin glæde over, at folk var mødt så talrigt. Men ellers udtalte han sig ikke om det, hvorfor folk var mødt. Der var heller ingen anden, der vidste råd for uråd, og omsider skiltes man igen, efter at et nyt møde var bestemt.

Dette fandt kort efter sted hos friskolelæreren Knud Rasmussen i Sødinge. Ved denne lejlighed hævdede klodsemager Claus Olrik i Eskildstrup stærkt, at man straks skulde gå til at danne en frimenighed med Birkedal som præst; ti hvis man lod denne bevægelsens første varme sætte sig, så var han bange for, at man senere hen ikke skulde få det mod og den kraft, der skulde til for at tage et så usædvanligt skridt.

Imod denne udtalelse indvendte Hans, at det dog vist gjaldt om først at have prøvet alle andre veje til forståelse, før man vovede sig her ud. Kun hvis alle andre veje viste sig ufremkommelige, så måtte man vove sig ind på denne; ti deres præst kunde og vilde de ikke slippe. »Kan varmen af offervilligheden ikke holde,« sagde han, »vil den forsvinde med den første ophidselse, så kan vi lige så gerne opgive det hele straks; ti så fortjæner vi ikke bedre.«

Flere tog ordet for at støtte Claus Olrik deriblandt gmd. Niels Peder Jeppesen i Sødinge; men flertallet hældede til Hans' mening, og der blev nu taget be-

stemmelse om at skikke en sendefærd ind til hans majestæt kong Kristian den niende for at bede ham om Birkedals genindsættelse i embedet. Man havde godt håb om, at det skulde lykkes, når sagen således af menigheden blev båret frem til tronens fod i al ydmyghed, men tillige med al den varme og inderlighed, som den rummede.

Tanken om en fri kristenmenighed og dens stilling i det danske folk var egentlig ikke fremmed for kredsen; ofte havde de hørt deres præst tale om dette som det store fremtidsmål der forude: »Statskirken er ikke Guds menighed; men Guds menighed er i statskirken« kunde han stundom udtrykke sig; »fra statskirken skal Guds menighed en gang frigøres, når Guds time er inde,« kunde han også sige.

Den tankegang både forstod og billigede menigheden; men spørgsmålet, der lå for, var jo dette, om tidspunktet da nu var kommen. Kunde man ikke svare ja herpå, måtte enhver mulighed for at undgå udskillelsen prøves. Men et sådant klart og bestemt *ja* syntes ingen endnu den gang at turde udtale.

Dette var derfor den tankegang, som nu blev den bestemmende i de handlinger, som menigheden herefter foretog.

Til Kongen.

Tanken om en sendefærd til kongen var jo, som nævnt, kommen frem ved mødet i Ryslinge skole. En skriftlig henvendelse til hans majestæt blev her affattet og fremlagt; og af de 120 familiefædre, som den gang bode i Ryslinge sogn, havde de 108 underskrevet den.

Nu blev en lignende skrivelse også affattet for

sognebåndsløsernes vedkommende og fremlagt mellem disse til underskrift.

Denne skrivelse, som senere opbevarede hos Hans, havde følgende indhold:

Allernådigste Konge!

Vi Undertegnede, som har løst Sognebånd og sluttet os til Pastor Birkedals Menighed i Ryslinge henvende os allerunderdanigst til Deres Majestæt med Bøn om, at Pastor Birkedal, Ridder af Danebroge, fremdeles maa blive i sit hidtil havde Embede.

Allernådigste Konge!

Det Budskab, at Deres Majestæts Regering har afskediget vor kære Præstemand, har berørt os alle paa det smerteligste. Thi vi, som haabede, at kun Døden, for en kort Tid skulde skille os fra ham, som, efter vor Overbevisning, er en af de bedste Sjælesørgere i Danmark, staa nu bogstavelig talt som Faar uden Hyrde.

Der kunde siges til os: »Vend tilbage til eders egen Sognepræst, eller tag jer en Anden, som i er enig med!» Men Deres Majestæt, det første kan vi for vor Samvittigheds Skyld ikke gjøre. Og forgæves vilde vi rejse milevidt bort, for at finde en Prædikant, der med saadant Liv og Lys, i Aand og Kraft, forkynder Troens det levende Ord, som er vor Kristendoms Grund og vort Hjertes Skat.

Derfor bedes allerunderdanigst Deres Majestæt som Overhoved for den danske Folkekirke om at lade Pastor Birkedal forblive i Embedet. Og kan det ikke lade sig gjøre, saa ser vi kun en Vej at gaa: Vi nødes maaske da til at forlade Folkekirken. Men dette

Skridt ville vi ugerne gjøre, før vi klarlig ser, at den Hellig-Aand viser os den Vej.

Idet vi forene vore Bønner med Ryslinge Sognebeboeres, vove vi at haabe, at Deres Majestæt kan og vil bønhøre os.

Allerunderdanigst

(Underskrifterne).

Da man hastede stærkt med indsendelsen af ovenstående, og tiden var yderst knap, så man ikke lejlighed til at få henvendelsen bragt omkring til alle sognebåndsløserne. Ialt blev der dog 94 underskrifter.

De mænd — og enkelte kvinder — som her havde sat deres navne under, var hjemmehørende i 20 omliggende landsbyer, nærmere fordelt således:

Fra Eskildstrup by var	16,
— Måreskov » —	11,
— Sødinge » —	10,
— Voldstrup » —	8,
— Søllinge » —	7,
— Rynkeby, Rudme, Trunderup (hver by)	6,
— Boldtinggårds skov, Brangstrup, Gultved, Gæstelev og Ringe ...	3,
— Ferritslev og Søby	2,
— Bolteskov, Egeskov, Havndrup, Kellerup og Palleshave	1,*)

Til at indbringe disse to adresser blev nu udvalgt seks mand, tre af Ryslinge sogns beboere og tre af sognebåndsløserne.

*) Blandt adressernes underskrifter findes både Hans' og hans tre brødrers.

De valgte var — fra Ryslinge gmd. Anders Poulsen (søn af gmd. Poul Hansen*), gmd. Lars Rasmussen**) og — ja det tredje navn er mig desværre ukendt. Blandt sognebåndsløserne faldt valget på gmd. Hans Jørgensen af Rudme, gmd. Niels Peder Jeppesen af Sødinge og som den tredje Hans.

Københavnsrejsen.

Disse udvalgte mænd var ved godt mod; der fandtes næppe tvivl hos en eneste af dem om, at deres forehavende vilde lykkes. Kom man blot ind til kongen og fik lov til for ham at fremstille sagen således, som de så på den og følte den, så skulde de nok få ham omstemt; det var man sikker på.

Det var jævne bondemænd alle seks, iført deres tarvelige vadmelsdragt og de svære støvler, som god bondeskik og -brug var. Flere af dem havde aldrig før været uden for »Fynsland« eller ude at sejle, blandt disse var Anders Poulsen. Han blev meget betænkelig, da han så det lille dampskib, som lå ved bolværket i Nyborg havn, rede til at føre de rejsende til Korsør. Da de kom lidt ud på fjorden, og bølgegangen fik skibet til at vrikke lidt, udbrød han pludselig: »Jeg skulde da vel ikke tro, det går hen og vælter os!« De andre trak på smilebåndet og trøstede ham på bedste måde; snart forsvandt da også al ængstelse, og da skibet gled ind i Korsør havn, var alle ved frejdigt mod.

I det hele forløb rejsen vel, og da selskabet nåde

*) Se „Svendborg Amt“ 1911, side 106—7.

**) Ingen af disse to mænd indtrådte dog senere i fri- og valgmenigheden om Birkedal.

hovedstaden, tog de ind paa gæstgivergården »Knapstedgård« og bestilte sig der plads for den tid, de skulde blive i København.

Grunden til, at de slog sig ned her, var den, at her bode tre af udvalgets gode venner blandt rigsdagsmændene nemlig Jens Jensen, Trunderup, Jens Jørgensen, Bjerregård og Mikael Pedersen, Svindinge. Af dem håbede man at kunne få råd og hjælp i påkommende tilfælde.

Deres håb herom blev heller ikke skuffet; især må Mikael Pedersen fremhæves; han var utrættelig i at gå dem til hånde. Han forklarede dem, at hvad det gjaldt om, var at få en »privataudiens« hos kongen; men derom måtte der søges skriftligt; og da ingen af udvalget følte sig kaldet til at affatte en sådan skrivelse, tilbød han straks at gøre dette for dem, hvad de var ham meget taknemmelige for.

Foretræde hos Trap.

Dagen efter at nævnte skrivelse var afsendt, indløb der svar fra kongens kabinetssekretær Trap. Det gik ud på, at kongen ikke så sig i stand til at tage imod dem; men om de måtte ønske det, da var Trap rede til at modtage dem og høre, hvad de måtte have at sige.

Dette tilbud bestemte man sig for at tage imod, og den påfølgende dag gav de seks mænd sig da på vej hen til Traps herskabelige lejlighed. Grundtvigs kapelan Kr. Køster var deres vejviser derhen; men han gik ikke med ind.

Straks ved deres komme blev de af Trap modtaget med en venlighed og forekommenhed, der næsten overvældede dem. En del stole blev trukket frem, og

Trap had dem tage plads omkring et rundt bord, som stod der i stuen.

Snart var man midt inde i samtalen.

Udvalget begyndte denne med en stærk beklagelse af, at de ikke kunde få kongen i tale; det havde været deres sikre håb, at landets konge vilde værdiges at modtage dem, når de kom i et ærinde, der for dem var så vigtigt, ja i dybeste forstand en samvittighedssag.

Trap skulde dog hertil tillade sig at bemærke — det skete i den yderste venlighed, under mangfoldige slag paa skuldren og lignende — at det »i følge skik og brug« var aldeles umuligt at opfylde deres ønske. Den sag var sluttet med Birkedals afsættelse, og den kunde der ikke gøres mere ved.

Udvalget kunde vanskeligt forstå dette. Det måtte forekomme dem som en urimelighed, at en præst således kunde afsættes fra sit emhede og derved hindres i sin gerning i menighedens forsamling, fordi han i *politisk* henseende havde stødt an på højere steder. Der var jo dog ingen mening i, at hele den store menighed skulde bøde, fordi Birkedal ikke på anden måde kunde blive ramt. »Enten har vor præst,« blev der sagt, »forbrudt sig, og da kan han jo anklages til straf, eller også har han intet ulovligt gjort; men i så fald er det både synd og skam, at menigheden på den måde skal udsættes for sorg og nød«.

Trap skulde hertil blot bemærke, at hvad præstespørgsmålet angik, da skulde de ingenlunde ængste sig, de kunde tvært imod være aldeles visse på, at de nok skulde få en lige så udmærket præst igen, som den de var bleven berøvet.

Herpå blev af udvalget svaret, at den menighed,

der havde udsendt dem, så på disse forhold med lidt andre øjne. Man mente dér, at indtil loven om sognebåndsløsning havde staten ganske vist havt den pligt at sikre sognemenighederne den rene lære forkyndt; men fra den tid af kunde ingen alvorlig mand dysse sin samvittighed til ro hermed. Nu havde vi fået friheden og med den fulgte ikke alene ret men også pligt for den enkelte til selv efter bedste overbevisning at vælge den forkynder, der bedst kunde være til opbyggelse for vedkommende. I følge denne opfattelse havde de valgt Birkedal, og ham hverken kunde eller vilde de slippe, og var der da ingen anden udvej at finde, da måtte de gå til det, som de i det længste havde håbet på kunde undgås, at danne en frimenighed med Birkedal som præst.

Af denne slutningsbemærkning blev Trap åbenbart meget ilde berørt og udbrød: »Å nej, gør dog for Guds skyld ikke det; det var jo det allerværste, som kunde ske!« Nej, de skulde bare rejse hjem, forholde sig rolige og være visse på, at kongen nok skulde sørge for dem. De skulde få den bedste præst, det var muligt at finde. Men det måtte være dem klart, at ved den sag var der intet at gøre.

Endnu en gang tog en af udsendingene ordet og hævdede at blandt jævne bønder ude på landet havde man hidtil levet i den tro, at landets konge i et hvert fald havde benådningsret, og stod da her intel andet tilbage, da havde det været deres agt at påkalde den. Dette var jo imidlertid forhindret, ved at man havde nægtet dem adgang til kongen. Det havde gjort dem meget ondt, og de kunde ikke nægte, at de følte sig derover meget brøstholdne.

Hertil svarede Trap blot, at det var som han alle-

rede havde sagt en umulighed for kongen. Han kunde i dette tilfælde ikke gøre brug af sin ret.

Så var æmnet udtømt, og foretrædet endt uden noget udbytte.

Hos kultusministeren.

Da de kom ud, traf de atter Køster, som havde stået og væntet på dem. Da han hørte om det triste udfald, foreslog han, at de skulde prøve at komme den ny kultusminister i tale. De indvilligede, Køster skrev ansøgningen for dem, og den blev straks bevilliget.

Som før hos kabinetssekretæren modtoges de nu også her af den lille magre, gråhårede kultusminister, forhenv. politidirektør Brædstrup med udsøgt venlighed.

Samtalen her formede sig i sine hovedtræk omtrent som hos Trap. Et par afvigelser var der dog. Ministeren udtalte meget stærkt: »Ja, havde jeg været minister, var det ikke sket børn; men nu, da det en gang er sket, så er derved intet at gøre;« og ved en anden lejlighed: »Vi har nok at gøre med de to rigsdage, vi har herinde i København, skal vi nu også til at have religionskampe, så bliver vi da helt ulykkelige.

Da frimenighedsspørgsmålet berørtes, kom det også her frem, hvor ilde denne udsigt forekom myndighederne. Med betydelig mere myndighed i stemmen end tidligere tog ministeren her ordet og henviste til det kendte skriftsted om at være øvrigheden hørig og lydig. — I bibelkundskab vilde man dog ikke lade sig sætte til vægs af den forhenværende politidirektør; men fremholdt dristig et andet ord, at »man skal adlyde Gud mere end mennesker,« det var jo netop dette bibelord, man i nærværende tilfælde bøjede sig

for; for deres samvittigheds skyld kunde de netop ikke handle anderledes, end de gjorde.

Under disse forhandlinger havde ingen af deltagerne havt noget som helst skrevet op til at støtte for hukommelsen, heller ikke havde de valgt nogen ordfører; enhver kunde give sit ord med i laget, når han fandt for godt. Det blev dog Hans, der kom til at trække den største del af læsset; de andre forholdt sig mere tavse. Da man nu rejste sig for at forlade ministeren, tog Hans Jørgensen fra Rudme for første gang ordet, i det han pludselig udbrød: »Ja, så må vi altså nu til at danne frimenighed«. Ministeren studsede ved dette uvilkårlige udbrud, der næsten lød som en slutningssalut; men han svarede ikke derpå.

Hjem igen.

Foretrædet var forbi; endt lige så fattigt på udbytte, som det forrige.

Udvalget gik nu hen til pastor Birkedal, som bode i »Tre hjorte« for at meddele ham det fattige resultat af deres bestræbelser. De mente, at nu var der ikke andet tilbage at gøre end — som Hans Jørgensen sagde — at danne frimenighed. Under ordskiftet herom med Birkedal lovede han dem, at hvis dette skridt blev en nødvendighed, da skulde han heller ikke svigte dem; »men« føjede han til i dyb bevægelse og med tårer i øjet, »lad os nu passe på, lille børn, at hvad vi end gør, vi dog aldrig skal komme til at gøre Vorherre skam!«

Under mangehånde tanker forlod de nu deres kære præst og tiltrådte hjemrejsen; men det lyse håb om et lykkeligt udfald af deres sendelse, hvormed de havde tiltrådt rejsen, det var brudt.

Straks efter hjemkomsten blev menigheden kaldt sammen, og sendemændene aflagde beretning om deres rejse. Af tilhørerne blev nogle bedrøvede, andre forbitrede over den måde, hvorpå regeringen havde stillet sig; og flere og flere udtalte sig for frimenighed. Men nu fremkom det forslag, at man skulde bevæge kand. theol. Morten Bredsdorff, der var forlovet med en af Birkedals døtre til at søge kaldet som sognepræst i Ryslinge, og hvis han fik det, kunde Birkedal jo blive kapelan hos ham.

Denne tanke tiltalte dog ikke mange hverken i menigheden eller andet steds. Ved et møde i Ryslinge friskole stod friskolelærer Knud Rasmussen fra Sødinge frem og oplæste således et brev, han lige havde modtaget fra Kristian Køster, hvem han havde lært at kende under sine gentagne ophold som soldat i hovedstaden. Køster bad i sit brev Knud Rasmussen virke til, at man dog ikke benyttede en sådan udvej; det vilde dog gøre et altfor tomt indtryk på den kirkelige del af vort folk, dersom den varmhjærtede og berettigede frimenighedsbevægelse således skulde indskrumpe til at blive afgjort som et almindeligt familieanliggende.

Læsningen af dette brev havde stærk indflydelse på stemningen ved mødet; og forslaget om Bredsdorff viste sig straks at være dødfødt; kun friskolelærer Kr. Appel vedblev at holde igen på ønsket om at komme ind i stillingen som frimenighed; han henvendte sig særlig til sognebåndsløserne, der for resten også var de ivrigste; de var, sagde han, ved at komme alt for højt op i denne sag. Men inden man den dag skiltes, var de fleste dog sikkert så temmelig klar over, at nu stod kun denne vej åben eller ingen

Ja af enkelte kunde man endog høre ytringer om, at deres præst dog vist i den henseende var lovlig bange.

Frimenighed.

Kort efter kom Birkedal hjem fra København, og et nyt møde blev da straks sammenkaldt med ham som deltager. Han blev nu spurgt, om han fremdeles vilde vedblive at være deres præst og således følge dem; menigheden var da rede til at træde ud af folkekirken og danne en frimenighed. Herpå svarede Birkedal et bestemt ja, men satte dog to vilkår; det første var, at den påtænkte frikirke og præstebolig blev lagt op ad en skov, »ellers dør jeg«, sagde han, »ti ved skov har jeg altid boet, men kirken og huset til mig må I bygge så lille og så tarveligt, som I synes, I kan overkomme det; dog vilde det glæde mig føjede han til, om mine stuer kunde komme til at ligge i samme forhold til hverandre som i mit gamle hjem i Ryslinge præstegård«.

Hans andet vilkår var, at menigheden vilde holde et køretøj til hans rådighed. »Mere betinger jeg mig ikke forud«, sagde han; »hvad I ellers kan og vil give mig som eders præst, kan I lægge som offer«.

Disse to vilkår gik menigheden selvfølgelig med glæde ind på, og man gik nu over til det næste spørgsmål: forhandling om hvor kirke og præstegård da skulde ligge.

Afgørelsen af dette spørgsmål lod til at møde vanskeligheder; ti for det første skulde stedet jo være ved en skov, og for det andet skulde det være til fals. Da man havde forhandlet sagen en tid uden tilsyneladende at komme afslutningen et skridt nær-

mere, tog Hans ordet og sagde: »Ja, hvis kirken må komme til at ligge i Sødinge, da har jeg en lille mark på 10 skpr. ld. (Spidskrogen) ved siden af en lille skov, som godt kan egne sig til lidt gange og anlæg; den plads vil jeg give«.

Dette tilbud blev så modtaget, og det vedtoges, at her skulde for fremtiden præst og menighed have deres hjem.

Det var en søndag eftermiddag, at dette møde var bleven afholdt og denne bestemmelse tagen; men inden ugen gik til ende, var der imidlertid i Ryslinge by opkommen en stærk modvilje mod denne afgørelse; man følte det halvvejs som en ydmygelse at Ryslinge by blev forladt; og dertil kom at Ryslinge-folket jo ikke hidtil havde været vant til lang kirkevej; flere iblandt dem havde tilmed sét med temmelig umilde øjne på sognebåndsløserne, der havde trængt sig ind og taget pladserne op i *deres* kirke; man var meget ængstelig for, at en betydelig mængde af dem vilde falde fra og lade frimenigheden sejle sin egen sø, om kirken nu skulde bygges uden for byen og sognet. Navnlig de gamle vilde ikke bekvænne sig til det besvær, som dermed vilde være forbunden.

Hans' broder Erik, som den gang var bleven bosat i Ryslinge, blev så af bymændene sendt op til Sødinge for at forestille Hans alt dette.

Hans erklærede sig straks villig til at lade sagen undergå en ny behandling, og denne fandt da sted ved et møde den påfølgende søndag. Her var mødt grumme mange, og det viste sig da, at folk fra Ryslinge nu havde et andet tilbud på hånden. Rasmus Rasmussen på Ryslinge mark havde tilbudt at sælge menigheden en tønde land til byggeplads. Hans ejen-

dom lå en halv fjærdingvej fra sognekirken ved siden af en lille bøgeskov. Beliggenheden var fri og køn på bakkeskrænten med udsigt ned over dalen med sin å, sine frodige enge og med Krumstrup mølle ovre på dalens modsatte side.

Under forhandlingerne, som nu fulgte på, fremgik det, at der var omtrent lige mange stemmer for hvert af de to forslag. Folk fra Sødinge, Eskildstrup, Søllinge og videre nord på holdt på pladsen i Sødinge; men de fra Ryslinge, Trunderup og videre syd på holdt på pladsen i Ryslinge.

Da stemmetallet, som nævnt var nogenlunde lige, tog man den fornuftige beslutning at lade Birkedal afgøre sagen; og man valgte da en mand af hvert parti til at forelægge ham spørgsmålet. Fra Ryslingefolkets side blev gmd. Lars Frederiksen valgt, og fra den anden side valgtes friskolelærer Knud Rasmussen i Sødinge.

Den ny præst, Johannes Clausen, havde ved den tid allerede tiltrådt embedet i Ryslinge, og Birkedal havde måttet forlade det sted, hvor han havde tilbragt 16 lykkelige år af sit liv. Fru Sejdelin på Ringe apotek havde da tilbudt den husvilde præst og hans familie et foreløbigt hjem i sin rummelige lejlighed på apoteket. Og herop styrede så de to mænd en smuk frostklar dag.

Efter at spørgsmålet nu var bleven Birkedal forelagt, og afgørelsen givet ham i hænde, erklærede han, at han under de givne omstændigheder foretrak pladsen i Ryslinge som den, der var nærmest ved hans gamle hjem.

Dermed var dette spørgsmål afgjort, selv om flere en tid fandt sig stærkt brøstholdne derved; således

f. ex. Thyge Hansen i Ferritslev; han havde tilfældigvis ikke været med ved det sidste møde, hvor afgørelsen var bleven overladt til Birkedal. Så snart han spurgte dette, kom han fluks ridende over til Hans for at høre, om det dog ikke var muligt fremdeles at fastholde pladsen i Sødinge. Han havde følt sig så lykkelig og sjæleglad ved at tænke sig frikirken liggende på hans slægts gamle grund, at det blev ham en kilde til dyb bedrøvelse at høre dette forslag forkastet.

Hans trøstede ham med, at hovedsagen, den at blive enige om at bygge en kirke, den var man nået; og dermed måtte Thyge så se at slå sig til ro.

De to kirkelader.

For at menigheden ikke alt for meget skulde savne søndagsgudstjenesten i Ryslinge kirke, havde man allerede tidligere fået præstegårdens kornlade indrettet som et kirkerum*). Så vidt vides var præstegårdsavlingen den gang bortforpagtet til den gamle hædersmand, godsejer H. Langkilde på Langkildegård i Lunde, der også havde sluttet sig til menigheden. Pastor Storm, der havde været huslærer hos Birkedal og prædiket for ham under hans fraværelse på rigsdagen, hængte en litografisk gengivelse af Corregios berømte billede »Den hellige nat« over i det ny kirkerum over alteret. Som prædikestol benyttedes en talerstol, som man hidtil havde brugt ved folkemøder.

*) Se Lars Frederiksen: „Den kirkelige Bevægelse“ o. s. v. For at undgå gentagelser medtager jeg her kun hvad der ikke har fået plads i nævnte lille, udmærkede kildekrift.

I dette rum, der var pyntet med grønt og flag, havde en meget talrig tilhørerskare samlet sig om Birkedals forkyndelse.

Salmesangen lededes af friskolelærer Kr. Appel, der straks havde tilbudt sig, skønt han stadig forholdt sig noget kølig overfor tanken om frimenighedsdannelse.

Under disse gudstjenester voksede menighed og præst sig stadig tættere sammen. Mange fulgte vel nærmest fordi, de ikke vilde lade Birkedal ene i denne for ham så tunge tid, hos andre var der desuden måske et tilskud af harme over regeringens hårdhændede fremgangsmåde; men en del var der dog også; som trode i disse begivenheder at se et vink fra Gud om, at han nu vilde vise sin menighed her i Danmark vej ud fra statens kolde favn. Ved et menighedsmøde i Ryslinge kom Lars Frederiksen rigtigt nok til at udtale, at det var ikke meningen her at danne en »apostolisk menighed«; men der var dog nok mere end én, der i sit stille sind tænkte, at det netop var det, de allerhelst vilde, selv om det var let at skønne, at dette store mål endnu var såre langt borte.

Efter en kort tids ophold i Ringe flyttede Birkedal med familie ned på Boltinggård, som den gang ejedes af H. Langkilde, men hvis hovedbygning stod tom, da Langkilde selv bode på sin anden ejendom Langkildegård i Lunde. Her skulde Birkedal så bo, indtil den ny kirke og præstebolig blev opført. Samtidig hermed flyttedes gudstjenesten fra Ryslinge præstegårdslade til kornladen på Boltinggård, der indrettedes ligesom den i Ryslinge. Her var betydelig mere plads end før; men deltagernes antal syntes også at vokse; man måtte ikke så sjælden lade folk rykke

ind i de tomme korngulve ved siden af den lange tærskelo, da det ikke var muligt her at skaffe plads nok.

Menighedsråd.

Til at ordne og forestå de mange sager, som efterhånden mødte frem, valgte kredsen nu et menighedsråd og en formand. Til sidstnævnte plads valgtes Hans, og han beklædte denne stilling i 12 år og efterfulgtes så af sin ældre broder Thyge Hansen i Ferritslev.

Blandt dem, der enten straks eller lidt senere valgtes ind i menighedsrådet kan foruden Thyge endvidere nævnes Lars Frederiksen, Ryslinge, Niels Peder Jeppesen, Sødinge, Niels Knudsen, Nr. Søby, Jens Jensen, Trunderup, Lars Jakobsen, Eskildstrup, August Jakobsen, Lørup, Niels Rasmussen, Boltinge, Jakob Johansen, Ruerne o. fl. I denne forbindelse kunde også nævnes Peder Larsen Skræppenborg, der også må regnes med blandt dem, hvis ord havde vægt i menigheden.

Menighedsstyrelsens magtområde var kun meget ubestemt fastsat, og rådet sigtede stedse efter, at lade alle de vigtigere afgørelser ske på almindelige menighedsmøder, hvortil alle medlemmer havde fri adgang.

Den første store afgørelse, der nu lå for, var byggeriet; hvorledes skulde kirke og præstebolig opføres. Afgørelsen heraf prægedes stærkt af den opfattelse, som den gang var rådende, at menighedens særstilling *kun* var forbigående. Alle var af den mening, at om kortere eller lidt længere tid vilde regeringen give køb,

og menigheden atter se Birkedal som sognepræst i sognekirken.

Nogle foreslog derfor, at man skulde bygge så billigt, som blot muligt; Langkilde f. ex. foreslog, at man skulde slå kirken op af dobbelte brædevægge med jordfyld imellem og på lignende måde måtte også præstegården kunde skaffes til veje; det kunde sagtens stå den korte tid, man rimeligvis vilde få brug derfor.

Herimod indvendte dog andre, at de synes ikke, man kunde være bekendt til menighedens præst at bygge en bolig, som var dårligere og ringere end dem, menighedens medlemmer selv bode i. Formanden holdt på, at bægge bygninger måtte opføres af grundmur. Dette gik da også igennem til sidst.

En skønne dag samledes så styrelsen ude på den indkøbte jord for at bestemme bygningernes plads på samme. Det vedtoges da, at kirken skulde ligge tæt op til og langs med vejen, der gik sydvest—nordøst; præsteboligen derimod skulde ligge længst mod syd på pladsen tæt op til den lille bøgeskov. Det viste sig for resten snart, at for at få adgang til skoven måtte denne erhverves. Det skete siden, $3\frac{1}{2}$ td. ld. skov blev købt. En del heraf blev ryddet, og det ryddede stykke solgt til kirkesangeren, friskolelærer Kr. Appel, som derpå byggede en friskole.

Kirkebyggeri.

Det blev bestemt, at menighedens egne håndværkere skulde udføre byggearbejdet. Alle andre kunde så give penge, gøre kørsler eller håndlangerarbejde alt efter enhvers ævne. Den der vel egentlig måtte kaldes bygmesteren, var Niels murer fra Høj-

rup; men hverken han eller tømmersmanden havde andet end almindelig landsbyuddannelse i håndværket, og derfor mældte vanskelighederne sig snart. Hvorledes f. ex. skulde man kunne binde kirkens tagværk af, når loftet skulde tøndehvælves, og der altså ikke kunde anbringes bjælker; og hvorledes skulde murerne bære sig ad for at få en smuk korgavl imod øst sat op. Det gav hovedbrud.

Til alt held havde man der på egnen en dygtig tømrer i Kristian Måre; ham henvendte man sig så til og fik ham til at hjælpe med det vanskelige loft og tag.

Og ikke mindre heldig var man, da det netop i de samme dage lykkedes at få fat i en mursvend fra Kerteminde, om hvilken folk havde høje tanker, og han forstod da også ved passende lejligheder at indgyde alle tillid til sin dygtighed. »Jeg skal mure jer en gavl op,« sagde han, »som skal jage præsten ud af sit studerekammer«. Dermed mente han, at den skulde blive så smuk, at præsten måtte ud at beurdre den, hvad enten han vilde eller ej.

Imidlertid, alt som arbejdet skred frem, og det mærkelige tøndehvælvende loft begyndte at spændes fra væg til væg, begyndte man at blive bange for, at sidemurene ikke skulde kunne udholde det stærke sidetryk, og for sikkerheds skyld lod man så opføre nogle støttepiller langs kirkens sidevægge.

Birkedal blandede sig aldrig i byggespørgsmålet; men overlod det fuldstændig til menigheden selv; men alle her var til det yderste optaget af dette usædvanlige fællesarbejde, som gmd. Niels Knudsen i Søby lignede ved det, dronning Tyra fik sat i gang, da Danevirke skulde opføres. Som dér således også her:

alle hjalp til, som de bedst kunde. Nogle kørte byggeæmner, andre mødte som arbejdere på byggepladsen; dagløn eller anden betaling var der selvfølgelig aldrig tale om til disse. Hen på dagen så man konerne rundt omkring fra komme med øl og mad til det fælles måltid; æbleskiver var næsten en daglig ret. Den ene var ivrigere end den anden i at gøre sit bedste og give sit tilskud, hvad enten det gjaldt fællesarbejdet eller fællesglæden derved. Over alt gav den stærkeste fællesfølelse sig til kende så vidunderlig netop i sin barnlige ubehjælpssomhed, og fællesglæden om hvert et lille men nyt fremskridt i arbejdet var så gribende at være vidne til og deltage i.

Hver eneste dag måtte Hans ud at se til byggeriet. Han valgte gerne den tid på dagen, da hans folk hjemme sov til middag. Så snart middagsmåltidet var indtaget, skyndte han sig af sted, drevet frem — næppe så meget af sit ansvar som menighedens formand som af iveren for at se fremskridtet fra i går og for en lille kort stund at være til stede i bevægelsens brændpunkt. Smuk var stien derud, men aldrig havde han tænkt sig, at denne vej kunde blive ham så kær at vandre; ned over åen, ind gennem den lille henrivende kratskov og videre frem over engdragene, atter over åen og så op på banken, hvor kirkens mure daglig løftede sig højere og højere. Dette syn fyldte ham med fryd, og på de mure oplevede han nogle af sine gladeste timer.

Der var ikke truffet egentlig aftale med noget teglværk om levering af murstenene; men de medlemmer, som bode i nærheden af et eller andet tegl-

værk, købte større eller mindre partier og sendte så bud til naboer og venner om at møde med vogne for at køre stenene til byggepladsen; og når disse var opbrugte, så meddeltes dette i al almindelighed til de tilstedeværende ved de sædvanlige søndagssammenkomster, og så kom der altid i ugens løb på samme måde ny forsyninger; hverken formanden eller styrelsen havde som sådan noget dermed at gøre. Og på selvsamme vis gik det med kalk og hvad andet, der ellers var brug for.

Kun ét eneste samlet indkøb gjordes; men det var egentlig ikke videre heldigt: Man købte på Raunholt gods, en gammel skovriderbolig, som holdtes til fal for den meget billige pris 1300 rdlr. Af denne mente man at kunne opføre præsteboligen. Desværre kom det senere for en dag, at næsten alt tømmeret deri havde været omgrevet af svamp, meget af det måtte udskydes som ubrugeligt, og ved *det* deraf, som man anvendte, forplantede svampen sig til den ny bygning, og inden længe måtte både gulve, døre og vinduer fornyes.

Ved nedlæggelsen af kirkens grundsten fandt en lille festlighed sted. Menigheden var til stede, og Birkedal udtalte først håbet om, at den lille ny kirkeklokke, som her fra dette hus skulde sende sine toner ud over egnen, altid måtte ringe i takt og samklang med den gamle derinde i Ryslunge, som de nu i så mange år havde lyttet til; og dernæst foregik indvielsen under bøn og salmesang.

Kirkens alter, såvel som stolestaderne og alt det øvrige indbo udførtes af menighedsmedlem, snedker Søren Nielsen på Eskildstrup mark. Kun prædike-

stolen, der særskilt blev skænket, lavedes af snedker Mortensen i Trunderup.

Ikke én af håndværkerne var der gjort aftale med; hvad de senere mente, de skulde have for deres arbejde, det fik de uden prutten; der var da også kun én mening om, at de alle havde gjort det yderst billigt.

Samtidens stilling til frimenigheden.

Mange gaver indløb rundt omkring fra. Fra rokkedrejer Lars Jørgen Jeppesen en lille kirkeklokke. Den fik sin plads i en lille tagrytter, som blev opsat over kirkens vestlige gavl. Over spiret anbragtes en vindfløj, der forestillede et skib for fulde sejl.

Døbefonten (af gibs) var modellen til Vartov kirkes døbefont og blev vistnok skænket af billedhugger Borch, der havde formet den. Grundtvig gav et døbefad dertil af drevet kobber. Alterkalk, disk og vinkande — alt af sølv var gaver fra et vennemøde i Odense.

Alterklædet med mere skænkedes af en farver i Odense. Andre igen gav messeklæderne. Fra større kredse kom der pengegaver til bygningen, så menigheden kom til at føle sig i taknemmelighedsgæld til kristne venner ud over næsten det hele land.

I disse dage var der mange, der følte, at man virkelig havde oplevet noget af den uforlignelige lykke, der bestod i at føle sig som ét hjerte og én sjæl.

Mens glæde og godt håb således herskede hos menighedens medlemmer, lød der de mest ildevars-lende spådomme fra udenforstående: »Vænt bare lidt!« lød det, »så skal I se, at en skønne dag, så sender

ved at forstå, hvad det var, der gik for sig ovre i Ryslinge og endnu sværere ved selv at tage stilling dertil. En rundskrivelse var til egnens præster bleven udstedt om, at sognebåndsløserne efter Birkedals afskedigelse atter var faldet tilbage hver til sin sognepræst. Dette gav anledning til adskillige mærkelige optrin: Et af de første børn, der blev døbt i Boltinggårds lade, var Hans' søn Vilhelm; og da Hans nu efter dåben kom op til pastor Block i Ringe for at få drengen indskrevet i sognets kirkebog, således som skik og brug havde været med sognebåndsløsernes børn, så nægtede Block denne gang at foretage indskrivningen under påberåbelse af, at pastor Birkedal som afskediget præst ikke på gyldig måde kunde forrette en dåb i den danske folkekirke. Han tog dernæst fat på at oplyse Hans om skrækkelige følger, som deraf vilde opstå for hans barn: Drengen kunde ikke blive konfirmeret, når han ikke var lovlig døbt, han kunde heller ikke blive gift o s. v. »Ja,« svarede Hans, »alt det dér det står i Vorherres hånd; men jeg fortrøster mig til en ting: Hverken De, pastor Block, eller biskoppen eller nogen anden tør vove at døbe min dreng om«. Nej, det måtte præsten jo indrømme. »Ja ser De,« vedblev Hans, »dermed er det jo til fulde godtgjort, at drengen — også efter deres mening er døbt med den rette kristne dåb, og dermed er jeg til freds, så må De for resten gøre med indskrivningen hvad De finder, De bør«.

Præsten ytrede da til sidst, at han jo måske kunde bruge den udvej at lade drengen indskrive som *hjemmedøbt*. Hertil havde Hans intet at indvende og således endte da denne meget varme samtale, som havde varet i to timer.

Præstefruen havde en stor del af tiden spadseret frem og tilbage udenfor det åbne vindue og lyttet til meningskampen mellem de to mænd; men hun havde ikke blandet sig i den.

På en enkelt undtagelse nær mødte frimenigheden en stærk og bestemt modstand hos folkekirkens overordnede myndigheder. Kun provst Jungersen i Skellerup afveg fra denne regel. Han gjorde altid indtryk af gærne at ville forstå og hjælpe, hvor han kunde. Før frimenigheden endnu var bleven stiftet, var gmd. Thyge Hansen i Ferritslev og friskolelærer Knud Rasmussen i Sødinge ovre hos ham for på kredsens vegne at søge opnået nogle begunstigelser. Han kunde vel ikke her love stort; men de to mænd forlod ham med det bestemte indtryk, at hans hjærte var på deres side, og alene dette var så meget, at de næsten syntes, det var nok for dem!

Kirkens indvielse.

Endelig nærmede sig tiden for kirkens fuldførelse, og indvielsesdagen bestemtes til den 8. august. Det var midt i rughøsten; markerne stod rundt omkring fulde af den afmejede sæd. Regnen styrtede ned i stride strømme og mer eller mindre våde og gennemblødte ankom de store menneskeskarer til kirken. Man fortalte, at en af menighedens modstandere blandt de Ryslinge bymænd ved den lejlighed skal have udtalt ønsket om, at det blot vilde blive ved at regne, indtil vandet nåde helt op til fløjskibet på kirkens spir.

Det viste sig hurtigt, at kirken var altfor lille til denne dag at kunne rumme alle, og til trods for den omhyggeligste sammenpakken måtte mange blive stående uden for. For dog at skaffe disse lidt at høre

så ve ... for at skaffe frisk luft var det, at Peder Larsen, Skræppenborg udråbte de bekendte ord: »Slå ruderne ud, jeg betaler!«

Som et bevis på, hvor lidt opstyttet men også hvor lidt den hele festlighed var sat i stil, kan nævnes, at Hans, menighedens formand, den dag var blandt dem, der måtte tage til takke med at stå udenfor.

Han var ikke kommen tidlig nok til at slippe ind: han måtte sammen med Lars Jakobsen i Eskildstrup og mange andre stille sig op uden for et af vinduerne. Men han fandt sig gladelig i sin skæbne. Ja han syntes netop, at det herfra var så frydefuldt at se den store trængsel af de mange venner, der så hjærtensglade slog kreds om den unge frimenighed og ved deres nærværelse vilde forherlige dens fest.

Men fra den dag af havde menigheden atter en kirke og dens præst et hjem.

Som afslutning på denne skildring skal endnu anføres følgende summariske

Regnskab

over indtægt og udgift for Ryslinge frimenighed ved opførelsen af dens bygninger »Nazarethskirken« og præsteboligen »Kirkely«:

I. Indtægt:*)

A. Frimenighedens bidrag:

1. Pengebidraget:		Rdlr. Mk. Sk.
a Af Ryslinge sogn.....	»	655 1 »
b - Ringe	»	550 3 8
c - Søllinge	»	265

*) En rdlr. = 2 kr.

	Rdlr.	Mk.	Sk.
d - Herrested »	96		
e - Rolfsted »	242		
f - Kværndrup »	522		
g - Herringe »	164		
h - Gæstelev »	49		
i - Nørre Søby »	85		
k - Vejle »	15		
l - Lunde »	305		
m - Oure »	33	4	
n - Vejstrup »	211	2	
o - Gudbjærg »	18		
p - Svindinge »	25		
	<hr/>		
	3236	4	8

2. Arbejds- og materialie-bidraget:

a Frivillig kørsel.....	500		
b Frivilligt arbejde.....	100		
c Taghalm m. m.....	250		
	<hr/>		
	850		

B. Gaver fra forskellige egne:

a 1 Fra Odense by og nærmeste omegn .	104		
2 Fra egnen mellen Odense og Bogense	13	3	
3 Fra egnen sydøst for Odense.....	160		
4 Fra egnen sydvest for Odense.....	59		
	<hr/>		
	336	3	
b Fra Kerteminde og omegn	134	8	
c » Nyborg - »	57	4	
d » Svendborg - »	69		
e » Middelfart-egnen.....	25		
	<hr/>		
	25	4	8
f Fra Thorseng	10		
g » Langeland	10		
h » Lolland.....	5		
i » København og omegn.....	57		

	Rdlr.	Mk.	Sk.
k » Frederiksborg-egnen	42		
l » Korsør-egnen	5		
m » Rønnede-egnen	5		
n » Slagelse	10		
o » Skelskør-egnen	39		
p » Vendsyssel og Mors	72		
r » Århus-egnen	7		
s » Viborg-egnen	10		
t Fra Ebeltoft	1		
u » Randers-egnen	22	4	
v » Vejle- og Horsens-egnen	64	4	
y » Kolding-egnen	410		
æ » Ribe-egnen	5		
ø » Sønderjylland	46		
	<hr/>		
	822		
C. Gaver fra unavngivne	51	1	
D. Ved Nazareths-kirkens indvielse d. 8. aug. forrige år	164		14
E. Nyårsdag 1867 indkom	71	1	10
	<hr/>		
Indtægt i alt:	5817	3	8

II. Udgift:

A. Byggepladsen	549	5	4
B. Byggepladsens drajning	49	3	
C. Bygningsmaterialier:			
a Grundsten	100		
b Mursten (104,555 stkr.)	1085		
c Fliser (960 stkr.)	33	3	
d Tagsten (6,100 stkr.)	204	3	
e Taghalm m. m.	250		
f Kalk (126 tdr.)	271		
g Tømmer og brædder	1221		
h Vinduer	174		
i Bygningsbeslag, søm m. m.	128		

 3467

	Rdlr.	Mk.	Sk.
D. Kørsel:			
a Lejet kørsel	32	3	1
b Frivillig kørsel.....	500		
	<u>532</u>	<u>3</u>	<u>1</u>

E. Håndværkerne:			
a Murerne	411	4	
b Tømrerne	235	2	
c Snedkeren	146	4	14
d Maleren	66	5	
e Blytækkeren	60		
f Sadelmageren	8	1	10
	<u>928</u>	<u>5</u>	<u>8</u>

F. Daglejere og håndlangere:			
a Lejet arbejde	295	1	2
b Frivilligt arbejde	100		
	<u>395</u>	<u>1</u>	<u>2</u>
G. Forskellige udgifter.....	82	3	9
	<u>Udgift i alt: 6005</u>	<u>3</u>	<u>8</u>

Udgift:	6005	3	8
Indtægt:	5817	3	8
Underskud.	188		

Endvidere: En sum på 1,260 rdlr. er tegnet til afbetaling på 10 år, hvert år med en tiendedel.

Til en albertavle er der indkommen 102 rdlr. 3 mk. (deraf 5 rdl. fra Sønderjylland) som henligger hos undertegnede regnskabsfører.

Det enkeltvisende (specificerede) regnskab med tilhørende bilag vil blive udlagt til almindeligt eftersyn

hos husmand Rasmus Rasmussen ved »Nazarethskirken«. Af dette fremgår det, at de bidragydende i selve menigheden har været: 50 gårdmænd, 38 husmænd, 30 håndværkere, 5 friskolelærere, 1 almueskolelærer, 5 boelsmænd, 2 indsiddere, 2 handlende, 2 folketingsmænd, 1 forpagter, 1 møller, 1 apoteker, 1 større landejendomsbesidder samt 73 ugifte folk i forskellige selvstændige eller tjænende stillinger. Uden for menigheden er bidrag indkomne fra 80 gårdmænd, 15 håndværkere, 14 præster, 11 lærere, 10 kvinder, 3 handlende, 7 ugifte folk, 2 indsiddere, 1 møller, 1 læge og en boghandler foruden en del andre, hvis stilling ikke er opgivet.

I det vi da herved aflægger dette regnskab, takker vi på det hjærteligste alle dem, der har betænkt menigheden med gaver.

Bestyrelsen for *Ryslinge frimenigheds byggeforetagende*, Ryslinge, den 3die januar 1867.

Lars Frederiksen,
regnskabsfører, gmd., Ryslinge.

Hans Hansen, Kristian Appel, Rasmus Albrechtsen,
fmd., gmd., Sødinge. lærer, Ryslinge. gmd., Voldstrup.

Kristen Hansen, Hans Hansen, Erik Hansen,
gmd., Vejstrup. gmd., Trunderup. gmd., Ryslinge.

Thyge Hansen, Lars Hansen, Lars Jakobsen,
gmd., Ferritslev, gmd., Ryslinge. gmd., Eskildstrup.

Niels Peder Jeppesen, Hans Jørgensen, Hans Jørgensen,
gmd., Sødinge. gmd., Ryslinge. gmd., Rudme.

Niels Knudsen, Søren Nielsen, Peder Pedersen,
gmd., Nørre-Søby. hmd., Eskildstrup. gmd., Lørup.

Således sér den ud, den regnskabsmæssige side af dette arbejde, der rummede så mange lyse minder for deltagerne, ja for adskillige af dem måske de lyseste og bedste minder, deres liv ejede.

Efterskrift.

Af de 16 mænd, som den gang udgjorde »bestyrelsen«, og hvis navne står under ovenanførte »regnskab«, er næppe nu en eneste mer i live. En af de sidste, om ikke den sidste, der gik bort, var bestyrelsens »formand«, gmd. Hans Hansen i Sødinge, hvis død indtraf i oktober 1909. Han var da nået den høje alder af 83 år. Også for ham var disse minder en dyr skat; men han rugede ikke over den som en gerrig; tvært imod, han uddelte glad og gerne deraf til en yngre slægt og dens børn — ikke i tide og utide men overalt, hvor han fornåm åbne ører og modtagelige hjerter. De tolv år, hvori han stod som formand for Ryslinge frimenighed — senere valgmenighed, hørte sikkert til hans livs bedste tid. Om dem talte han som gammel mand helst; men også de mægtige oplevelser i treårskrigen bevarede han med en magesløs friskhed og troskab. Hans stilling til hele vort senere politiske liv var på det stærkeste præget deraf, således at han samtidig med at være den varmeste ven af alt hvad der hedder personlig og åndelig frihed dog tillige var en ikke mindre varm ven af tanken om at forsvare landet også med våben i hånd, om dette igen skulde blive en nødvendighed. Disse to sider af hans folkelige grundsyn, afgjort og bestemt, som de blev hævdet af

ham, udsatte ham til tider bægge for en del miskendelse og misforståelse af ældre og yngre venner eller meningsfæller. Under halvfjærsernes ivrige drøftelser af kirke- og især skolespørgsmål måtte den afgjorte friskolemand til at føre en hård kamp mod de også politiske meningsfæller, som mente, at statskolen nok kunde bruges, når blot den blev demokratiseret og i højere grad underlagt et folkeligt flertalsstyre.

Og under firsernes provisoriske forsvarsstyre oplevede han sine tungeste timer: Fra sine gamle venner, som nægtede forsvarsbevillingerne, måtte han helt tage afstand ja stille sig i modsætning til dem; og af den provisoriske regering, hvem han saglig og forsvarsmæssig set var enig med, følte han sig i sit inderste dyb forarget og frastødt ved måden at føre sagen igennem på. Der kom noget tragisk ind i hans liv, og han blev i de år på mange måder en ensom mand, i hvis før så store vennekreds det kendetligt tyndede ud.

Under disse år, trange og lange for ham, blev han dog aldrig bitter eller fordømmende overfor anderledes tænkende, netop fordi han følte sig stående der, hvor han måtte stå, hvor hans samvittighed bød ham stille sig, netop derfor havde han råd til at indrømme andre den samme ret til at tage deres standpunkt. Der kom da også i den henseende blidere dage for ham igen, hvor stormen stilnede af, og stridens bølger efterhånden lagde sig for så til sidst i hans alderdom at lade ham glide ind i smule vande og der møde livsaftenens stille og milde fred.

Således kendte den yngre slægt ham bedst som den milde og ydmyge men endnu varmhjærtede olding, der med sit hvide hoved og sit stærke blik uvilkårlig ledte tanken hen på en af de gamle patriarker.
